

היכל אלוהים בלב מדבר

מרכזו הגיאוגרפי של הרומאן "אדם בן כלב"¹ ליורם קניוק הוא בנין מפואר בקרבת העיר החדשה ערד. תכונותיו ומעלותיו של בנין זה מודגשות בהדגשה יתרה, אולי פעמים רבות מדי במשך הספר. יש בו מערכת מיזוג אוויר, הפועלת ללא דופי, ועל כן שוררת בו אווירה קרירה, העומדת בניגוד צורם לחום השרבי שבחוץ. לאורך המסדרונות הארוכים פרושים שטיחים שחורים, הבולעים את הד הצעדים. מרמקולים מוסתרים בוקעות מגנינות מתוקות בקול עמום. הבנין הוא גדול, וצריך היה להיות, לכאורה, מרשים, אלא שאין הדבר כך. שכן הנוף המשתרע סביב, ההרים, המדבר, הערבה – הוא גדול ורב-רושם יותר מאשר בית בודד, ויהא זה האחרון גדול ומפואר ככל שיהא. "הדבר התמוה במראה הבית הוא גודלו האבסולוטי מחד ואפסותו היחסית מאידך." הבית אינו אלא "זכר לעולם אחר". ואילו הנוף מעורר במתבונן מחשבות שאינן קשורות כלל במעשי האדם, אלא במעשי האלהים: "נס הבריאה נראה כה מוחשי כאן, למול הרי הלובן של ערד, למול שורת ההרים המפרידה בין ים המוות לבין המדבר המת. הרים צחיחים קשוחים שאלהים הותיר כחתימת ידו. כאן בראתי את העולם. כאן חגגתי את חגיגת ההללויה של שכרון הבריאה." ואכן, חלק מתושביו של הבית מצפים בכל מאודם להתגלות האלהים בלר המדרר הזה. למאורע נכבד זה הם מייחלים ומכוונים את לבים, ובראשם "האחות שווסטר". כי הבית הוא "מכון למנוחה ותרפיה", כלומר, במילים עדינות פחות, בית-משוגעים. והוא נברא, בכל הדרו הטפל, בהבל פיה (כלומר, חתימת ידה על צ'ק) של אשה יהודיה אמריקאית, זקנה, כעורה, ומטרפת לא פחות משוכני המוסד.

זוהי, ובכן, המסגרת הגרוטסקית ל"אדם בן כלב". אגב, יורם קניוק מחבב מסגרות גרוטסקיות, ובשלושת הספרים שפרסם עד כה נודעת חשיבות סמלית רבה לבניינים בתוכם מתרחשת העלילה. עלילת "חימו מלך ירושלים" מתרחשת במנזר ירושלמי עתיק יומין, המשמש בית-חולים ארעי בזמן מלחמת השחרור. והגיבור המוזר של הסיפור "היורד למעלה" מוצא, אחר לבטים רבים, את ייעודו האמיתי בתור מורה דרך בגורד שחקים ניו-יורקי.

לא פחות חשוב מן ההווה במכון המפואר למנוחה ותרופה ע"ש הגברת צזלינג בערד הוא העבר, עברם של תושבי המכון. שכך העבר הוא שדחק את האנשים, לאט לאט ובבטחה, לזרועות השגעון. ואכן, למרביתם של יושבי המוסד יש מספר כחול מקועקע על הזרוע. וכשהם מניפים, כולם יחד, את זרועותיהם אל על, יש להם ברית משותפת, הבנה עמוקה שזר אינו מסוגל לחדור לתוכה, ליטול חלק בה. לפעמים זו אפילו בדיחה משותפת, בדיחת-אימים. והחולים, החושפים את זרועותיהם הממוספרות, מדקלמים תוך צחוק: "השקדיה פורחת, / להיטלר יש קרחת, / ציפורים מראש כל ברוש / מחרבנות לו על הראש. /" ויש שהמספרים הכחולים הם צעד אחד משותף בדרך החיפוש אחר האלהים במדבר, חיפוש המתנהל על פי מצוות האחות שווסטר. אלא שהאלהים המתגלה בפני החולה הזמני ביותר שבמוסד, הלוא הוא אדם שטיין, הוא, למרבה התמיהה והאכזבה, הקומנדנט קליין ממחנה הריכוז, הוא ולא אחר. והבשורה אשר בפיו אינה זו שאדם ציפה לה. האלהים קליין אומר לאדם: "מה אתה מחפש, אדם? הלא בסוף כל הדרכים עומד קליין ומצפה לך. מדוע לא תוותר ותביך, מדוע לא תיעלם לתמיד, מרצונך הטוב? אל תקומם עליך את מיטב האנושות, לך! תמיד, תמיד, אחכה לך בסופי כל הדרכים. --- או שתיעלם או שתהרוג אותי." אבל אדם אינו מסוגל להרוג את הקומנדנט קליין. הוא מסוגל רק להסתיר את הבשורה שקיבל מן האלהים, ולא לגלותה לאחיו הממוספרים. וכך החיפוש החגיגי אחר האלהים במדבר מסתיים כפארה, כאשר צוותי-הצלה מאתרים בדי-עמל את חולי-הרוח השונים, שנפוצו לכל עבר, לאחר שלא זכו בהתגלות הנכספת.

פרשת היחסים שבין אדם לבין קליין היא ארוכה ומסוכסכת, וחשיבותה לעלילה מתבטאת גם בכותרת הספר. אדם שטיין לא תמיד נתקרא אדם. שמו היה הרברט, הרברט שטיין, והוא היה סטודנט בהיידלברג. אך הסטודנט פנה עורף ללימודים והפך למוקיון בקרקס והסב את שמו לאדם. בהגיעו, אחר שנים, למחנה ריכוז, הבחין בו המפקד קליין, וזיהה אותו. בשעתו, לפני שנת 33, כמסתבר, חזה קליין באדם המוקיון בקרקס, וההופעה שמחה את לבו עד כדי כך שהוא זנח את הרהורי האיבוד לדעת, שהיה נתון בהם. עתה הוא גומל טובה לאדם. אדם שטיין חייב לנגן לפני הצועדים לתאי הגאזים ולהצחיקם. בדרך זו נרגעים האנשים וחששותיהם מתנדפים. הם צועדים לקראת המוות שקטים ונינוחים ולקומנדנט קליין אין בעיות. כי הקומנדנט קליין לא אוהב בעיות עם אנשים שמתרגשים, מהיותו עדין-נפש. בזכות התפקיד המרכזי הזה בחיי המחנה נשאר אדם בחיים.

הוא אפילו זוכה להופיע בפני אשתו ובתו הצועדות לתאי הגאזים. כאשר השמים רואות אותו, הן שמחות, כמובן, ואינן מנחשות כלל מה צפוי להן בעתיד הקרוב ביותר. מלבד התפקיד האמנותי הזה נועד לאדם עוד תפקיד נוסף: הוא משמש כחבר שווה-דרגה ושווה-זכויות לכלבו של הקומנדנט, רקס, נוהם כמוהו, זוחל על ארבע וזולל יחד עמו מפנכה אחת. כפי שכבר אמרנו, נשאר אדם בחיים הודות לתפקידים הללו. המפקד קליין עומד בדיבורו ובהבטחתו, הבטחת החיים. מוזר מאוד, בתום המלחמה לא מסתיימת פרשת היחסים שבין השנים. קליין מסתתר בברלין תחת שם ומקצוע בדוי, ואדם שטיין, שקיבל פיצויים עבור רכושו, תומך בו. הוא עושה זאת בצורה אוריגינאלית למדי: מידי ערב מביא אדם שטיין לד"ר וייס, לשעבר קומנדנט קליין, פרוטות בתוך גומי-מניעה מנופח. עלי להודות, שטרם נחברה לי כל צרכה המשמעות הסמלית של גומי-המניעה, גם תוך כדי התחשבות בעובדה, שבשלב מסויים של הווייתו הכלבית שכב אדם הכלב עם אשת המפקד. רק לאחר שנים מחליט אדם לפנות עורף למה שהיה, והוא עולה לישראל שם נתגלו לו עקבות בתו האחת ששרדה בחיים. עם עזיבתו את גרמניה מסתיימים יחסיו עם קליין, עד להתגלות האלהית במדבר.

בישראל אין אדם שטיין מוצא את בתו, אלא רק את קברה. השלב הבא בחייו רבי-התמורות הוא המוסד לחולי-רוח, עליו כבר ייחדנו את הדיבור. המוסד, על צורתו החיצונית, סיפור היווסדו וסדריו, תמוה לא פחות מן היושבים בו. מלבד חיבתו לפרטים מוזרים אוהב יורם קניוק להשתעשע בשמות, על כן אנו מוצאים בין שוכני המוסד שורה שלמה של שמות מוכרים – מפיייר לוטי ועד לראובן קריץ, להבדיל.

השהייה ב"מכון למנוחה ותרפיה" היא המאפשרת לאדם להתגבר על בליל הזכרונות הנוראים ורגשי האשם המהולים בהם. כי כאן מצליח הוא, החולה, להחזיר לחיים תקינים נער צעיר אשר שגעונו מתבטא בכך שהוא מדמיין את עצמו לכלב. הנביחות, היישות הכלבית, הביטוי החייתי, כל אלה נוגעים בנקודת התורפה המכאיבה ביותר של אדם, זכרונותיו על ימי היותו הכלב של מפקד מחנה הריכוז. לכן ניתן להבין, שהוא חש קירבה אל הילד-הכלב. סיפור הבראת שניהם, הכלב בעבר והכלב בהווה, הוא סיפור מוזר ורצוף מקרים מופלאים – יורם קניוק אינו סופר ריאליסטן. הוא אינו מתעניין בסבירותה החיצונית של העלילה, כי אם בהתפתחותה הפנימית.

וכך מסתיים הספר בהפיכת שני כלבים לבני אדם, כשאדם שטיין תוהה, בינו לבין עצמו, אם שפיות מחודשת זו שזכה לה, היא באמת כדאית.

יוני, 1969.

הערות להיכל האלהים בלב המדבר

1. אדם בן כלב מאת יורם קניוק, הוצאת עמיקם, ת"א, 1969.